

LUND UNIVERSITY

Review of Caroline Ahlström Arcini & Rikard Hedvall, "Gåtfulla Gårdby. Kyrkor, skelett och DNA berättar om en öländsk socken" (2022)

Wienberg, Jes

Published in:
Kyrkohistorisk årsskrift

2022

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Wienberg, J. (2022). Review of Caroline Ahlström Arcini & Rikard Hedvall, "Gåtfulla Gårdby. Kyrkor, skelett och DNA berättar om en öländsk socken" (2022). *Kyrkohistorisk årsskrift*, 122, 160-162.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Annan

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

SKRIFTER UTGIVNA AV SVENSKA KYRKOHISTORISKA FÖRENINGEN 1:122
PUBLICATIONS OF THE SWEDISH SOCIETY OF CHURCH HISTORY 1:122

Kyrkohistorisk årsskrift 2022

Redigerad av ANDERS JARLERT

Professor i kyrkohistoria vid Lunds universitet

With abstracts/summaries in English

Svenska Kyrkohistoriska Föreningen

MEMBER OF C.I.H.E.C. (COMMISSION INTERNATIONALE
D'HISTOIRE ET D'ETUDES DU CHRISTIANISME)

ARBETSUTSKOTT

Ordförande: Professor Urban Claesson

Vice ordförande: Docent Stina Fallberg Sundmark

Sekreterare: Teol.dr. Andreas Wejderstam

Skattmästare: Teol. mast. Ida Olenius

Övriga ledamöter: Professor Martin Berntson, Professor Anders Jarlert och Professor Bertil Nilsson

E-post: Anders.Jarlert@ctr.lu.se, kyrkohistoriskaforeningen@gmail.com;

Webbplats: www.kyrkohistoria.org

KYRKOHISTORISK ÅRSSKRIFT

Redaktör: Professor Anders Jarlert, Lund

Redaktionssekreterare: Docent David Gudmundsson, Lund (recensioner),

david.gudmundsson@ctr.lu.se

Adress (böcker): Docent David Gudmundsson, CTR, LUX, Lunds universitet, Box 192, 221 00 Lund

(recensioner): Docent David Gudmundsson, david.gudmundsson@ctr.lu.se

(artiklar): Prof. Anders Jarlert, CTR, LUX, Lunds universitet, Box 192, 221 00 Lund,

anders.jarlert@ctr.lu.se (från 2023: Urban.Claesson@teol.uu.se)

Advisory Board: Professor Ingvar Dahlbacka, Åbo, Professor Dr. Heinrich Holze, Rostock,

Professor Tarald Rasmussen, Oslo.

Webbplats: www.kyrkohistoria.org

PlusGiro 37 05 43-1

Medlemsavgift: 275 kronor för fullt betalande, 225 kronor för registrerade studenter och pensionärer.

Vid rekvisition kostar KÅ 275 kronor. Kostnader för porto och emballage tillkommer.

For international subscriptions:

iban: SE13 9500 0099 6034 0370 5431

BIC: NDEASESS (NORDEA)

If you are a (new) subscriber, please send all correspondence to ida olenius@teol.uu.se

Utgiven med anslag från

Samfundet Pro Fide et Christianismo (Kyrkoherde Nils Henrikssons stiftelse)

och Stiftelsen Lindauers fond

Sättning: Daniel Karlsson, PCG Malmö, 2022

Tryck: ÅkessonBerg, 2022

ISBN 978-91-987091-1-7

ISSN 0085-2619

byggnadshistoria inklusive olika restaureringar, där det kan påvisas att tegelkyrkan har tillkommit gradvis, då den har ersatt en äldre kyrka av kalktuff. Texten illustreras mycket pedagogiskt med teckningar, som visar hur kyrkan utvecklats och hur den i perioder har haft ett utseende som påminner om Källunge på Gotland, där ett stort gotiskt kor är uppfört i anslutning till ett litet romanskt långhus och torn. I det tredje kapitlet argumenterar Bertelsen för, att tegelkyrkans östra del inte var klar 1170, så festen kan i stället ha avhållits i den äldre kyrkan. Kanske var tegelkyrkans östra del först klar när sonen kung Knut dog och begravdes 1202. Och möjligen var det först då, som den längre inskriften lades ner i kung Valdemars grav.

Det fjärde kapitlet redogör för historien fram till festen, då Valdemars far Knut Lavard mördades av en rival i Haraldsted 1131. I det femte och sjätte kapitlet lär man sig mer om tegelkonstens utveckling, från lersten till bränt tegel, från Romarriket och återbruk av tegel, via Lombardiet och kanske Nordtyskland till dess tegel introduceras i Danmark. Första stället var kanske Ribe på Jylland, där importerade stenar förekommer redan på 1140-talet i en källare tillhörande domkapitlets kaniker. Sedan får vi från mitten av 1100-talet tegel i Danevirke, Valdemars borg på Sprogö i Stora Bält och klosterkyrkorna i Ringsted och Sorö. Först på 1200-talet togs tegel i anspråk i det medeltida Sverige och Norge. I det sjunde kapitlet jämförs Ringsted med Sorö klosterkyrka, där Bertelsen också är involverad i forskning, liksom vid Roskilde domkyrka och kungasätet Jelling – alla nationella monument; vidare jämförs arkitekturen med bland andra Skovkloster och Tikøb kyrka på Själland samt Bergen på Rügen.

Det åttonde kapitlet redogör för helgonet Knut Lavard, där kulten aldrig blev särskilt omfattande; han förblev ett helgon av regional betydelse. Knut Lavard hade dock en roll inom Knutsgillena, men där kan det vara svårt att skilja på honom och farbrodern Knut den helige, som även han blev helgon. Nytt för undertecknad är dock, att Knut Lavards skalle efter reformationen gavs av kung Kristian IV till hans rikshovmästare Corfitz Ulfeldt, som i sin tur gav den till S:t Denis vid Paris, där den försvann

under franska revolutionen. I kapitel nio kastas en blick på närliggande byggnader, Ringsted Börs från 1897–98 och rådhuset från 1937, båda tegelbyggnader. Boken avslutas med noter, litteratur, information om illustrationerna och en efterskrift.

Efterskriften aktualiserar en kritisk punkt. Det framgår här, att boken var tänkt att utkomma i samband med 850-årsjubileet för kyrkofesten 2020, men den fick flyttas fram till 2021 med anledning av pandemin. Boken, som jag mottog i februari 2022, avgav ännu en doft av tryckeri, så jag misstänker att bokens tillkomst blev ytterligare försenad. Men ingenstans i boken finns ett tryckår att finna. Och sedan delar jag inte författarens entusiasm för den närliggande monoliten till rådhus, även om det är byggt i tegel och med Steen Eiler Rasmussen som arkitekt, men det är en smaksak.

EX LATERIBUS COCTIS är som sagt ett nöje att läsa och titta i. Boken ger en snabb inblick i ett viktigt kyrkligt monument och i introduktionen av tegel i Skandinavien. Därtill presenterar boken en ny äldsta datering av tegelkyrkan, vilket kan påverka synen på andra medeltida tegelbyggnader.

JES WIENBERG

Caroline Ahlström Arcini & Rikard Hedvall

GÅTFULLA GÅRDBY. Kyrkor, skelett och DNA berättar om en öländsk socken.

Lund: Ekström & Garay 2022, 161 sid.

En bok med svart omslag, titeln *Gåtfulla Gårdby*, ljus från ett fönster så att man skimtar en stengrund, och utan trigger-varning ett kranium med en mössa halvt ner över ögonhålorna. Lite undrande blir man. Sedan läser man den informativa undertiteln, *Kyrkor, skelett och DNA berättar om en öländsk socken*, och det är precis vad boken handlar om. En populärvetenskaplig bok som redovisar resultaten från en undersökning 2014–2015 av en kyrka på Öland och där man tar alla tillgängliga källor och moderna metoder i anspråk. Anledningen till undersökningen var att kyrkans golv hade angripits av mögel, så att det måste förnyas. Åtgärden föranledde en grundlig arkeologisk och osteologisk

analys, som engagerade såväl nationella som internationella experter.

Författarna är den prisbelönta osteologen Caroline Ahlström Arcini, som har författat en rad böcker, där hon med utgångspunkt i gravar särskilt fokuserar på hälsa under medeltiden och tidig modern tid, och arkeologen Rikard Hedvall med många års erfarenhet från undersökningar av städer och kyrkor, bland annat rundkyrkorna Klåstad i Östergötland och Hagby nära Kalmar i Småland. Båda författarna är verksamma vid Arkeologerna i Linköping, tidigare en del av Riksantikvarieämbetet, numera Statens historiska museer.

Gåtfulla Gårdby är en behändig bok med hårda pärmar, lättläst och rikt illustrerad, med många färgfotografier. Ett förord och en litteraturförteckning inramar fem onummerade huvudkapitel: Inledning, Kalmarsund och Öland – en kort historik, Kalmarsundsområdets kyrkor, Gårdby socken, och Gårdby kyrka.

Gårdby kyrka är från 1841, då man hade rivit den medeltida kyrkan och lät uppföra en ny på samma plats, men större och byggd omkring de gamla grunderna; samma sak hände för många av de öländska kyrkorna. Därmed kan man under golvet återfinna spår av den medeltida kyrkan, gravar med individer som har begravts inne i kyrkan och, som en överraskning, de återanvända resterna av den gamla takkonstruktionen som hade fått bilda underlag för den nya kyrkans golv.

Kalmartrakten och Öland är ett spännande område särskilt under vikingatid och tidig medeltid, med platser som Köpingsvik/Borgholm och Kalmar – med en Kalmar-ledung 1123, ett korståg under ledning av den norske kungen Sigurd Jorsalafare för att kristna Småland, ett antal stenkyrkor som i en andra och tredje fas byggs om så att de får flera funktioner och befästs samt ringborgar på Öland som Gråborg och Eketorp som åter tas i bruk. Områdets politiska tillhörighet tycks ha skiftat, det vill säga under vissa perioder har det varit självständigt, under andra underlagt svenska, danska eller slaviska kungar.

Mer än halva boken utgörs av kapitlet om kyrkan och dess gravar. Genom ritningar där den äldsta är från 1634, i kombination med de numera utgrävda

spåren samt dendrokronologi, det vill säga träd-ringsdatering av återanvänt timmer, går det att i stora drag och med rimlig sannolikhet rekonstruera kyrkans utveckling: på 1120–1130-talen uppfördes en stenkyrka med absid, kor och långhus, kanske byggdes långhuset på 1150–1170-talen. Kyrkan planerades att ha torn över långhuset, men i stället tillfogades ett kraftfullt torn i väster på 1210-talet, och i sammanhanget spekuleras kring ett eventuellt herrskapsgalleri. Ragnhild Boström, Ölands främsta kännare av kyrkorna, ansåg att Gårdby kyrka på 1200-talet fick valv och en mellanväning över långhuset, men den tolkningen saknar belägg, liksom det är osäkert om kyrkan fick en skytteväning. På sydsidan av koret uppfördes en sakristia, senare ersatt av en sakristia på nordsidan. I samband med grävningen hittades spår av det ursprungliga »kattskallegolvet», det vill säga ett kalkbruksgolv armerat med småstenar, stenbänkar, ett Mariaaltare, avtryck efter dopfunten och ett yngre fundament till predikstolen. Kyrkogården kringgärdas av en stenmur. En prästgård har troligen funnits under medeltiden, men senast på 1510-talet var Gårdby annex till grannkyrkan i Sandby.

Därefter fokuserar boken på de 31 gravar som påvisats inne i kyrkan, särskilt den så kallade »grundaren» och mannen med mössan. Centralt i långhuset påträffades en stensatt grav från före 1160 över en man som hade dött i strid och sedan svepts i skinn och kringvirats med rep; danske kung Valdemar den store, död 1182 och begravd i Ringsted klosterkyrka på Själland, låg också i en läderpåse, liksom en engelsk riddare som dog 1368 under ett korståg till Litauen, men som därefter begravdes hemmavid. Kanske blev också »grundaren» transporterad hem från ett slagfält till sin kyrka. Den gravsatta tolkas med tanke på dateringen och lokaliseringen som just kyrkans grundare eller byggherre, vilket ju är en möjlighet men något som inte kan beläggas.

Sedan är det mannen med mössan som påträffats i koret, i en grav från 1700-talet. Trots att han måste ha begravts under sommaren, vilket framgår av frön av akleja i graven, hade han alltså en stickad yllemössa på huvudet; liknande är påvisat exempelvis på en valfångare på Svalbard. Att mannen med

mössan har fascinerat författarna, liksom det lär ha gjort lokalt, framgår om inte av annat av att han inte enbart får pryda omslaget, han återfinns därtill på bild ytterligare fyra gånger inne i boken.

Undersökningen av Gårdby kyrka demonstrerar på ett häpnadsväckande sätt hur nya metoder kan leda till nya resultat där man tidigare fått ge upp. De återanvända delarna från takkonstruktionen ger indicier för dateringen av faser i den medeltida kyrkans byggnadshistoria. DNA-analyser av skelett visar nära släktskap mellan enskilda individer som har begravts inne i kyrkan, strontium-analyser visar att de allra flesta hade växt upp lokalt, till skillnad från under vikingatiden, då många kom utifrån, och hälsotillståndet kan påvisas i detalj utifrån analys av ben och tänder. Och nya perspektiv blir synliga, när forskarna försöker att kombinera skriftliga upplysningar i kyrkoböckerna med sina vetenskapliga iakttagelser för att identifiera de gravlagda, även om man i första omgången misslyckas med att sätta namn på de gravlagda i koret; det förblir en gåta.

Man får inte glömma, vilket inte heller författarna gör, att detta att få en begravning inne i kyrkan var förbehållet ett fåtal, en social och ekonomisk elit. Önskar man mer representativt skildra en öländsk socken, måste även de många gravarna på den omgivande kyrkogården involveras.

Gåtfulla Gårdby är som bok ett ypperligt exempel på en populär förmedling av forskningsresultat, intresseväckande och begriplig även i de naturvetenskapliga delarna. Här följer boken en god tradition vid Linköpingskontoret, som genom åren har åstadkommit många vackra böcker.

Sedan kan jag som läsare tycka att det hade varit rimligt att dela upp det långa kapitlet om kyrkan i åtminstone två huvudkapitel, ett om kyrkobyggnaden (s. 47–85) och ett om gravarna (s. 86–158). Utan att det ges avkall på det populärvetenskapliga syftet kunde texten ha fått diskreta noter, som visade på hur olika påståenden och iakttagelser har förankrats i analyser och litteratur. Och sedan anser jag att det är felaktigt att beskriva de tidiga kyrktornen som sekulära (s. 27). Det är en missuppfattning av den diskussion som har förts kring tornens funktion i Sverige och på andra platser. Tornen var en del av

kyrkan där klockorna hängde, de hade en symbolisk betydelse och var en del av det sakrala. Sedan kunde klockorna flyttas ut i en klockstapel, när de blev större och man började svänga dem vid ringningen, liksom det i tornet kunde finnas en empor eller ett galleri, vars funktion i dessa år diskuteras, och det kunde finnas gravar, men därför blev tornet inte sekulärt. Sedan framgår det inte av figurtexten, att det är Rikard Hedvall som syns tillsammans med namngivna Ragnhild Boström i fig. 32 och det är lite införstått att »Karin» i fig. 44 i Dädesjö är Karin Lindeblad, Hedvalls fru och även hon arkeolog.

Ros och ris, men boken är ett föredömligt exempel på en tillgänglig framställning av nya insiktsfulla resultat från en kyrkoundersökning, där den så kallade forskningsfronten är på tydlig frammarsch. Boken kastar spännande nytt ljus över det förflutna, och den kan varmt rekommenderas.

JES WIENBERG

Bengt-Åke Månsson (red.)

VÄ KYRKA 900 ÅR 2021.

Kristianstad: Vä-Skepparslövs församling 2021, 101 sid.

Jubileer är en av flera goda anledningar till att en kyrka får förnyad uppmärksamhet och till att det kanske utges en eller flera publikationer som resultat: Dalby 950 år 2010, Bromma 850 år 2018, Vä 900 år 2021 och snart Lunds domkyrka 900 år 2023.

Vä kyrka har de senare åren fått förnyad aktualitet i debatten kring kyrkans datering och tolkningen av de förnämna kalkmålningarna, där forskare har intagit olika ståndpunkter, mer eller mindre oförsonligt. Daterar således en pergamentslapp hittad på 1960-talet tillsammans med relikier kyrkan och kalkmålningarna med donatorsbilder till 1121, till 1131 eller senare? På sydsidan av tribunbågen, det vill säga bågen in till absiden, syns en man med ett skrin(?), och på nordsidan en kvinna med en modell av kyrkan. Föreställer bilderna då kung Nils Svensson (dödad 1134) och hans drottning Margareta Fredkulla (troligen död 1130) – eller kung Knut